

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»**

САМСОНИУК ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА

УДК 94: 323.281(477.8)“1939/1941”

**ПОЛЯКИ РІВНЕНЩИНИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ
РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ (1939–1941 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Острог – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії імені М. П. Ковальського Національного університету «Острозька академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Трофимович Володимир Васильович,
Національний університет
«Острозька академія»,
завідувач кафедри історії імені М. П. Ковальського.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Баран Володимир Кіндратович,
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки,
завідувач кафедри нової та новітньої
історії України;

доктор історичних наук, професор
Ільюшин Ігор Іванович,
Київський славістичний університет,
завідувач кафедри міжнародних відносин.

Захист відбудеться 30 жовтня 2015 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 48.125.02 у Національному університеті «Острозька академія» (35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Острозька академія» (35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2).

Автореферат розіслано «__» вересня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. П. Яремчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Дослідження проблем початкового періоду Другої світової війни, ознаменованого розчленуванням Польщі країнами-агресорами – Німеччиною та СРСР, продовжують залишатись актуальними в сучасній українській історичній науці. Одним із його аспектів, що потребує подальшого ґрунтовного вивчення, є радянізація західноукраїнських земель, приєднаних до УРСР унаслідок вересневого «визвольного походу» Червоної армії.

Період із вересня 1939 по червень 1941 рр. на території Західної України вирізняється масовістю репресивних заходів стосовно місцевих поляків: незаконним утриманням у таборах військовополонених, арештами, депортаціями, висланнями. У цьому контексті сучасну Рівненську область розглядають як територію, що в числі перших відчула на собі методи управління «диктатури пролетаріату». Тут, на радянсько-польському прикордонні, впродовж міжвоєнного двадцятиліття посилювалася польська присутність за рахунок військового осадництва, підрозділів Корпусу охорони прикордоння, регулярного війська, правоохоронних та силових структур, державного чиновництва. Саме вони потрапили в об'єктив карально-репресивних органів із перших днів більшовицької окупації.

Наукове завдання дисертації полягає у з'ясуванні умов існування поляків на території Рівненщини в 1939–1941 рр., що включає як їхній соціально-економічний, правовий, матеріально-побутовий, так і психоемоційний стани, реакцію на запроваджені реформи та протидію, виражену в появі антирадянського конспіративного руху опору, а також висвітлення методів і форм радянських репресій, здійснюваних НКВС супроти цієї національної меншини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках науково-дослідної теми кафедри історії імені М. П. Ковальського Національного університету «Острозька академія» «Актуальні проблеми української історії та історіографії модерної доби» (державний реєстраційний номер – 0113U007061).

Метою дисертаційної роботи є комплексне вивчення становища і діяльності поляків Рівненщини в умовах утвердження радянського тоталітарного режиму 1939–1941 рр.

Для реалізації визначеної мети поставлено **завдання** дослідити:

- стан наукової розробки проблеми та інформативні можливості основних видів джерел;
- наслідки військової агресії СРСР проти Польщі та її відлуння серед поляків Рівненщини;
- зміну державного устрою та її результати для польської меншини краю;
- основні професійні й соціальні групи польського суспільства, які зазнали найбільших втрат у процесі «зачистки» органами НКВС окресленого регіону;

- методи ведення слідства у справах військових осадників, співробітників польської державної поліції, військовополонених, учасників підпілля;
- створення та функціонування Рівненського табору військовополонених;
- причини виникнення та налагодження діяльності польських підпільних осередків на території Рівненщини;
- територіальну та функційну структуру підпільних формувань, основні напрями їхньої роботи;
- ліквідацію польського підпілля радянськими силовими структурами;
- статевий, віковий та професійний склад, освітній рівень поляків, репресованих у 1939–1941 рр. на Рівненщині; частоту застосування до них відповідних статей КК УРСР та їх комбінацій.

Автор свідомо залишила за межами дослідження культурне, політичне та релігійне життя поляків з огляду на те, що вони потребують окремих наукових студій.

Об'єктом дослідження є радянська Рівненщина у 1939–1941 рр., а його **предметом** – місцеві поляки в умовах становлення тоталітарного режиму в окреслений період.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період з вересня 1939 р. по червень 1941 р. Нижня межа зумовлена початком Другої світової війни; верхня – нападом Німеччини на Радянський Союз.

Територіальні межі дослідження відповідають кордонам сучасної Рівненської (Ровенської – з 4 грудня 1939 по 11 червня 1991 рр.) області, до якої увійшли Дубенський, Здолбунівський, Костопільський, Рівненський і Сарненський повіти Волинського воєводства Другої Речі Посполитої.

Методи дослідження. Основною методологічною базою дисертації стали принципи історизму, системності, об'єктивності, пріоритету загальнолюдських цінностей, а також загальнонаукові, спеціально-історичні та статистичні методи. Детальніше методологічні засади дисертації висвітлено в першому розділі роботи.

Наукова новизна одержаних результатів визначається відсутністю у вітчизняній історіографії спеціальних узагальнюючих праць із вказаної тематики в запропонованих хронологічних рамках. Вона полягає у спробі вперше комплексно дослідити становище і діяльність поляків Рівненщини в умовах утвердження радянського тоталітарного режиму 1939–1941 рр.

У рамках виконання поставлених завдань автором *уперше*:

- введено до наукового обігу комплекс розсекречених архівних матеріалів, які склали основу дослідження;
- висвітлено репресії проти окремих професійних груп, більшість у яких становили поляки: військовослужбовців, представників силових та правоохоронних органів, залізничників, освітян та ін.;
- акцентовано увагу на методах ведення слідства у справах військових осадників, співробітників польської державної поліції, військовополонених, учасників підпілля;
- відтворено умови облаштування та функціонування табірних пунктів польських військовополонених на території Рівненщини;

- оприлюднено статистичні дані стосовно статевого, вікового складу, освітнього рівня поляків, репресованих на території Рівненської області.
Отримали подальший розвиток відомості про:
- процес становлення більшовицького режиму на території Рівненської області та реформування державного устрою за радянським взірцем, що передбачало, зокрема, застосування різних типів і методів репресій до «незручних» категорій громадян;
- акції з усунення окремих соціальних груп польського суспільства.
Удосконалено і доповнено знання про:
- діяльність радянських військових формувань, партійних та карально-репресивних органів;
- зародження та функціонування польського руху опору та його ліквідацію органами НКВС.

Практичне значення одержаних результатів. Основні теоретичні положення, систематизований фактологічний і статистичний матеріал, висновки та додатки дисертації можуть бути використані для написання узагальнюючих та спеціальних праць з історії регіону, при підготовці та викладанні навчальних курсів з історії України, Польщі, у краєзнавчій роботі, а також стануть у пригоді полякам, члени родин яких були репресовані у 1939–1941 рр. на території Рівненської області, оскільки робота містить біографічну інформацію стосовно значної кількості постраждалих громадян.

Апробація результатів дисертаційної роботи. Основні положення та результати дослідження апробовані на кафедрі історії імені М. П. Ковальського Національного університету «Острозька академія» та оприлюднені в доповідях на 14 конференціях: 10-й Міжнародній науково-практичній конференції «Економічні та гуманітарні проблеми розвитку суспільства у III тисячолітті» (Рівне, 2007); 3-й Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених, аспірантів, здобувачів, магістрів «Історія очима молодих дослідників» (Рівне, 2007); 3-й Всеукраїнській науковій конференції «Друга світова війна і доля народів України» (Київ, 2008); 1-й Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих науковців, аспірантів, здобувачів, магістрів «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (Рівне, 2008); науковій конференції до 90-річчя Державного архіву Полтавської області «Документальна спадщина Полтавщини: минуле, сучасне, перспективи» (Полтава, 2008); 2-й Міжнародній науково-практичній конференції аспірантів і студентів «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє» (Луцьк, 2008); 1-й Міжнародній науково-практичній конференції молодих науковців, аспірантів, магістрів «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (Рівне, 2009); Всеукраїнській науковій конференції «Український національний рух: історія і сучасність», присвяченій 80-річчю від дня заснування ОУН та 100-річчю від дня народження Степана Бандери (Острог, 2009); Міжнародній науково-практичній конференції для викладачів та студентів «Історичні уроки Голокосту та міжнаціональні відносини», присвяченій 70-річчю початку Другої світової війни (Житомир, 2009); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій подіям Другої світової війни на території Волинської області

(Луцьк, 2012); науковій історико-краєзнавчій конференції «Щит і меч землі Дубенської: воєнна історія краю» (Дубно, 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Перемога – одна на всіх» (Вітебськ, 2014); 52-й Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції «Минуле і сучасне Волині і Полісся. Розвиток краєзнавства і краєзнавчої освіти на Волині» (Луцьк, 2014); I-х Волинських обласних краєзнавчих читаннях, присвячених пам'яті Григорія Гуртового (Луцьк, 2014).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації відображені у 9 статтях, опублікованих у фахових виданнях, 9 публікаціях, що додатково відображають результати дослідження, та 1 статті в закордонному періодичному виданні.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження і побудована за проблемно-хронологічним принципом. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (одинадцяти підрозділів), висновків, списку використаних джерел та додатків.

Загальний обсяг дисертації – 286 сторінок, з них основний текст – 181 сторінка, список використаних джерел – 58 сторінок (552 позиції), додатки – 41 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульоване наукове завдання, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, визначено мету та завдання, об'єкт і предмет, хронологічні та територіальні межі, методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів та форми їх апробації.

У **першому розділі** – «**Методологічні, історіографічні та джерелознавчі основи дослідження**» – охарактеризовано методологію дослідження, стан наукової розробки теми дисертації та її джерельну базу.

Аналіз теоретичних засад, загальнонаукових і спеціальних методів, використаних під час дослідження, здійснено у *першому підрозділі* – «**Методологічні засади роботи**». Виходячи з поставленої мети та завдань дисертації, в її основу покладено принципи історизму, об'єктивності, науковості і достовірності висвітлення історичних подій, комплексності та системності.

Одним із загальнонаукових методів, використаних автором, є історичний. Завдяки його залученню історичні сюжети та явища відображено як безперервний процес з його типовими та особливими проявами в конкретному регіоні. Логічний метод послужив розкриттю, теоретичному осмисленню фактів, явищ і подій в їх логічній взаємообумовленості та послідовності.

Серед домінуючих варто виділити проблемно-хронологічний метод, застосований для виокремлення з досліджуваної проблематики ряду векторів: створення і функціонування на Рівненщині трудових таборів польських військовополонених, зародження і діяльність польських конспіративних організацій та ін. Порівняльно-історичний метод використовувався при

здійсненні порівняння репресивних дій НКВС стосовно окремих категорій громадян Польської Республіки: військових осадників, державної поліції, військовослужбовців тощо.

Особливо важливим було застосування статистичного методу, який дав змогу визначити статевий, віковий склад та освітній рівень поляків, репресованих більшовицьким режимом, встановлено, які часові проміжки виділяються як пікові у здійсненні репресивних акцій, з'ясовано частоту застосування певних статей кримінального кодексу УРСР та їх комбінацій при обвинуваченні арештованих поляків, відтворено основні сфери професійної діяльності репресованих представників польської нацменшини. Отримані результати представлено у вигляді таблиць і діаграм, оформлених як додатки.

Поєднання та комплексне використання різного методологічного інструментарію дало змогу зреалізувати сформульовані в дисертації дослідницькі завдання і досягнути поставленої мети.

У другому підрозділі – *«Історія вивчення питання»* – охарактеризовано основні напрями дослідження окресленої теми та стан її наукової розробки. Аналіз публікацій із проблематики дисертації дав підстави умовно розподілити їх на три групи: 1) дослідження, авторами яких є науковці радянського періоду; 2) праці сучасних українських дослідників; 3) зарубіжна історіографія (польські, російські, англомовні видання).

До середини 80-х років минулого століття радянська історіографія, будучи заручницею комуністичної ідеології, розглядала процес приєднання Західної України до УРСР лише в позитивній площині, тим самим спотворюючи історичну дійсність. В епіцентрі досліджень знаходилися економічні, соціальні, освітні та культурні трансформації на «відсталих і занедбаних польською владою територіях». Серед таких були праці Б. Бабія, Т. Білоусова, М. Гайковського, М. Герасименка, Б. Дудикевича, М. Івасюти, Г. Ковальчака, Ю. Сливки, М. Слободяна, Ф. Стебля, В. Чугайова та ін. «Вільний вибір суспільного та державного устрою» жителів Західної України, з-поміж іншого, «оспівувався» і в масштабному виданні «Торжество історичної справедливості» (Львів, 1968).

Проголошення незалежності України ознаменувало новий етап у вітчизняній історичній науці. Характерно, що сучасні українські науковці, ліквідовуючи «ідеологічні нашарування» радянської пропаганди, у першу чергу зосереджують увагу на долі західних українців, які у вересні 1939 р., позбувшись однієї «чужої» влади, потрапили під іншу, ставши заручниками змови двох диктаторів. Серед них насамперед потрібно відзначити ґрунтовні дослідження В. Барана, В. Вісина, С. Грабовського, М. Кучерепи, М. Литвина, О. Луцького, К. Науменка, О. Рубльова, В. Сергійчука, В. Токарського, Ю. Черченка, М. Чоповського, Ю. Шаповала.

У 90-х роках ХХ ст. на авансцену актуальних історичних проблем виноситься тема функціонування радянських спецслужб, що відіграли ключову роль у процесі приєднання західноукраїнських земель. Їй присвячені праці І. Андрухів, І. Біласа, С. Білоконя, В. Нікольського, Б. Яроша. Правові підстави входження колишніх східних земель Другої Речі Посполитої до складу

СРСР розглянуто в монографії В. Макаруча «Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.). Історико-правове дослідження» (К., 2007).

Доля польського народу загалом та Війська Польського зокрема після вторгнення РСЧА на територію сусідньої держави чи не вперше у вітчизняній історії була порушена П. Брицьким. На ній акцентували увагу М. Боровик, В. Гриневич, В. Даниленко, В. Коваль, М. Коваль, І. Патриляк, А. Руккас, Л. і В. Трофимовичі та інші.

Механізми депортацій як польського, так і українського населення присвячені наукові доробки В. Барана, І. Винниченка, К. Кондратюка, М. Куницького, М. Кучерепи, Й. Надольського, В. Надольської, Й. Пацули, М. Сивирини, В. Трофимовича. У руслі окресленої теми на окрему увагу заслуговують дослідження Р. Давидюк, В. Смоля, Л. Юрчук та ін., що стосуються польських осадників та підпільних структур у 1939–1941 рр. на Рівненщині.

Вагомим внеском у вітчизняну історіографію стали праці І. Ільюшина, присвячені діяльності оперативно-чекістських груп НКВС на західноукраїнських землях, радянської та протидії польських підпільних формувань встановленню тоталітарного режиму.

Закордонну історіографію, дотичну до теми дисертації, умовно можна розділити на три групи. Першу складають праці західних авторів: К. Браун, Я. Т. Гросса, Н. Дейвіса, А. Прусина, Т. Снайдера, у яких охарактеризовано національну політику СРСР на приєднаних територіях. До другої групи слід віднести роботи російських істориків: М. Бугая, О. Вішльова, О. Горланова, А. Гур'янова, Н. Лебедевої, М. Мельтюхова, В. Невежина, С. Репко, А. Рогінського, С. Случа, С. Філіппова, А. Чубар'яна та ін. Третя група представлена працями польських авторів: В. Ковальського, А. Скшипєка, у яких чітко простежується прорадянська риторика, притаманна виданням часів ПНР, а також доробками сучасних дослідників: А. Альберта, Я. Войтковяка, Ч. Гжелака, А. Гловацького, Г. Грицюка, П. Жароня, П. Колаковського, Є. Лоека, Г. Мазура, А. Місюка, Я. Стобняк-Смогожевської, В. Цигана, Р. Шавловського, Т. Ясудовича та ін., які дають оцінку соціальним, національним та політичним змінам, що відбулися на території Західної України з початком Другої світової війни.

З наведеного історіографічного огляду випливає наступне: незважаючи на значний науковий доробок, присвячений інкорпорації Західної України до складу СРСР, проблема становища і діяльності поляків Рівненщини в умовах утвердження радянського тоталітарного режиму не отримала належного висвітлення у вказаній літературі. Малодослідженими залишаються питання здійснення репресій стосовно окремих професійних та соціальних груп, протидії поляків більшовицькому режиму та ін. Функціонування установ примусового утримання військовополонених поляків взагалі не досліджувалися вітчизняними науковцями.

У *третьому підрозділі* – «*Джерельна база дослідження*» – охарактеризовано специфіку джерел, що склали основу дисертації.

Констатовано, що джерельна база дослідження складається з опублікованих і неопублікованих писемних джерел актового і наративного характеру, умовно розділених на такі види: законодавча (нормативна) документація, діловодні документи, судово-слідчі матеріали та документи особового походження (мемуари, спогади).

Відомості про підготовку, перебіг приєднання східних територій Польщі до СРСР і подальший процес їх політичної та соціально-економічної асиміляції досліджувалися за законодавчими та діловодними джерелами. Висновки про становище місцевих поляків у окреслений період базуються на опрацюванні постанов, наказів, рішень, директив, інструкцій, звітів, оперативних повідомлень, інформаційних листів вищих, місцевих партійних і державних органів влади, силових структур, військових формувань, що брали участь у «визвольному поході».

Частину документів, використаних у дисертації, вже введено до наукового обігу. Високою інформаційною цінністю вирізняються видання за редакцією І. Біласа «Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз» (К., 1994), ГДА СБУ «Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.» (К., 2009) та «Польське підпілля 1939–1941 рр. Від Волині до Покуття» (К., 2004). На окрему увагу заслуговує збірник документів «Катынь. Пленники необъявленной войны» (М., 1999), підготовлений російськими та польськими науковцями Н. Лебедевою, П. Петросовою, Б. Воцинським та В. Матерським. Вони дали змогу глибше дослідити роль РСЧА та радянських карально-репресивних органів у знищенні Війська Польського, ліквідації підпільних антирадянських організацій та ін.

Натомість значний масив архівних документів все ще залишається поза увагою науковців, що спонукало до ретельного вивчення фондів п'яти архівних установ: Галузевого архіву Служби безпеки України, Державного архіву Рівненської області, Архіву управління Служби безпеки України в Рівненській області, Російського державного військового архіву та Російського центру збереження і вивчення документів новітньої історії. Серед них найбільшою інформативністю вирізняється звітна та доповідна документація з відомостями про викриття і ліквідацію руху опору польських підпільних «контрреволюційних» організацій в окреслений період, розміщена у фонді «Оперативно-статистична звітність КДБ УРСР» (ф. 42) Галузевого архіву Служби безпеки України. Не менш важливими є нормативно-розпорядчі документи, наявні у зазначеній архівній установі, що регламентували перебіг акцій з виселення військових осадників, поетапно висвітлювали процес операцій, давали статистичні відомості про кількість осіб, висланих із окупованої території з ф. 9 «Нормативно-розпорядчі документи ЧК-КДБ»; ф. 13 «Колекція друкованих видань КДБ УРСР» та ф. 16 «Секретаріат ДПУ-КДБ УРСР».

У дисертації використано директиви генштабу зі звільнення Західної України, накази штабу 5-ї армії, оперативні зведення по тилу та фінансовій діяльності за жовтень 1939 р., що містяться у фондах 35084 «Колекція

документів Українського фронту» та 35076 «Управління 5-ї армії» Російського державного військового архіву.

Соціально-економічний і політичний розвиток західноукраїнського регіону після встановлення більшовицького режиму ілюструє діловодна документація, вміщена у ф. 17 «Центральний комітет ВКП(б)» Російського центру збереження і вивчення документів новітньої історії. Аналогічну інформацію було досліджено в ф. П-400 Державного архіву Рівненської області.

Вагоме місце в дисертації посідає судово-слідча документація радянських силових органів, представлена фондами припинених архівно-слідчих справ, сформованих спецслужбами в період становлення радянської влади, що зберігаються в Державному архіві Рівненської області та Архіві управління Служби безпеки України в Рівненській області.

Документи особового походження в дисертації представлені спогадами очевидців, зібраними автором упродовж 2007–2014 рр., які дозволяють реконструювати історичні реалії 1939–1941 рр. (сприйняття радянської влади представниками різних національних груп, перебіг депортацій, ставлення місцевих жителів до польських військовополонених). Цінним джерелом при написанні роботи стала колекція спогадів польських громадян, записаних 1943 р., що зберігається в інституті Гувера (Стенфорд, США). Значний інтерес становлять опубліковані спогади та мемуари. Серед них вирізняються своєю інформативністю і високим ступенем правдивості матеріали, зібрані в рамках проекту «Реабілітовані історією» за період 1992–2004 рр., мемуари очевидців радянзації Рівненщини 1939–1941 рр.: Є Овсіюка, Г. Повстанської, К. Косека, Р. Шабловської-Лютинської та відомих польських громадсько-політичних діячів: В. Андерса, Й. Бека, Я. Гофмана й ін.

Таким чином опрацьовані джерела та дотична до теми література стали фактологічною основою для комплексного дослідження умов існування польської меншини на території Рівненщини в процесі її радянзації.

У другому розділі – «Вторгнення СРСР у Польщу та становлення радянської влади на Рівненщині» – розкрито підготовку і перебіг військової агресії СРСР проти Польщі, впровадження реформування за радянським взірцем та його вплив на зміну соціальної структури польського населення Рівненщини.

У першому підрозділі – «Визвольний похід» Червоної армії і його наслідки для місцевих поляків» – наголошено на тому, що доля Польщі була вирішена двома тоталітарними режимами – А. Гітлера та Й. Сталіна.

Радянсько-німецький договір про ненапад і таємний протокол до нього дали старт широкомасштабній кампанії захоплення Західної України Червоною армією. Першими на радянсько-польському кордоні підрозділи РСЧА зустріли полки Корпусу охорони прикордоння «Здолбунів» і «Сарни», які стояли на обороні 437-кілометрового відрізка кордону. Більшість польських військових формувань були змушені відступати зі своїх позицій, переслідувані радянською армією. Як результат, 190,5 тис. військовослужбовців потрапили в полон.

У підрозділі зазначено, що вже у перші дні окупації силами РСЧА і ОЧГ було арештовано значну кількість польських осадників, лісників,

співробітників жандармерії, працівників і службовців державних установ, органів влади і місцевого самоврядування. РСЧА та радянські карально-репресивні органи (ОЧГ-НКВС) під час окупації території, що ввійшла до складу Рівненської області, розгромили і захопили в полон більшість формувань польської армії, дислокованих та евакуйованих до Волинського воєводства. Разом із тим, захоплена інфраструктура Війська Польського стала матеріальною базою для облаштування підрозділів РСЧА та відділів НКВС.

У другому підрозділі – **«Зміна державного устрою та польська меншина»** – проаналізовано реформи, здійснювані більшовицьким режимом, що мали найбільш негативні наслідки для місцевих поляків.

У підрозділі підкреслено, що результатом реформування суду, прокуратури, банківської системи, освітньої галузі, залізничного транспорту стала поява значної кількості безробітних, більшість із яких становили поляки.

За кілька місяців існування тоталітарного режиму збройні сили і карально-репресивні органи фактично «знешкодили» польський сегмент західноукраїнського суспільства. Значну роль у цьому відіграли акції примусового виселення поляків, ініціатором яких був НКВС.

Відповідно до постанови РНК СРСР № 289-127 сс від 2 березня 1940 р., до 15 квітня цього року вивезенню підлягали кілька категорій громадян: родини, у яких не було годувальників, сім'ї військовополонених польських офіцерів і репресованих представників польського держaparату, власників приватних сільськогосподарських маєтків, підприємців, жандармів, які були заарештовані відразу після радянського вторгнення й перебували на території Західної України. Загалом по західних областях 75% виселених були членами родин репресованих раніше громадян, 62,3% складала поляки. Наступні дві операції по висланню «ворожого елемента» здебільшого стосувалися євреїв-біженців (29 червня 1940 р.) та членів родин «активних учасників контрреволюційної повстанської організації «ОУН» (червень 1941 р.). З 10 лютого 1940 до червня 1941 рр. депортовано близько 1 млн 200 тис. осіб, серед яких поляки становили 65%.

Наведені в дисертації різноманітні матеріали підтверджують, що окупація території Західної України і включення її до складу УРСР докорінно змінили статус місцевих поляків, який тепер полягав у їх перетворенні з державної привілейованої нації в національну меншину. Упродовж вересня 1939 – серпня 1941 рр. вони зазнали кардинальних демографічних і соціальних змін унаслідок репресивних заходів (арешти, депортації, примусові виселення до різних регіонів СРСР).

У третьому розділі – **«Поляки як об'єкт переслідування карально-репресивних органів СРСР»** – висвітлено репресії проти окремих соціальних та професійних груп, більшість у яких становили поляки: військових осадників, військовослужбовців, представників силових та правоохоронних органів. Акцентовано увагу на методах ведення слідства у справах співробітників польської державної поліції, військовополонених тощо.

У першому підрозділі – *«Військові осадники як найбільш вразлива категорія репресованих»* – проаналізовано особливості репресій проти військового осадництва Рівненщини.

З'ясовано, що станом на 17 вересня 1939 р. на території, що згодом увійшла до Рівненської області, нараховувалося 1709 осадницьких господарств. Більшість осадників, як резервістів Війська Польського, було призвано на війну з Німеччиною. Ті ж, які залишилися, несли відповідальність за організацію правопорядку в населених пунктах краю. Дослідження показало, що сприймаючи військових осадників як реальну загрозу, радянська влада розгорнула масштабну пропагандистську акцію цькування, зарахувавши їх до «злісних ворогів трудового народу».

На початку грудня 1939 р. політбюро ЦК ВКП(б) і Раднарком СРСР взялися до підготовки першої масштабної депортації осадників, лісників та їх родин у віддалені райони країни. Результатом добре спланованої і проведеної карально-репресивними органами спецоперації в Рівненській області стала депортація 7 939 осадників і лісників.

На конкретних прикладах доведено, що за рішеннями місцевих селянських комітетів в осадників конфісковувалися земельні угіддя, худоба, реманент, збіжжя тощо. На кінець 1939 р. по всій території області було націоналізовано 26 038 га осадницьких земель, які розділили між безземельними селянами, робітниками, службовцями, держгоспами, частина відійшла до держземфонду.

Зроблено висновок, що здійснивши масову депортацію, кремлівське керівництво позбавлялося потужної сили, що могла стати соціальним тлом для формування антирадянського руху опору. У той же час, депортувавши осадників, комуністичний режим збагатився значними земельними і матеріальними ресурсами, що стали базою для створення колективних господарств.

У другому підрозділі – *«Службовці польської державної поліції в тенетах радянської репресивної системи»* – зосереджено увагу на тому, що польська державна поліція та підпорядкована їй мережа інформаторів і конфідентів, як і військові осадники, були зараховані до категорії ворогів радянської влади. Як результат – у перші дні функціонування тимчасових органів окупаційної влади місцеві в'язниці поповнили співробітники більшості комісаріатів та поліцейних відділків. До рук енкаведистів потрапили архіви та поточна документація, що зберігалася у приміщеннях польських правоохоронних органів, що спричинило нову хвилю репресій місцевого населення.

Доведено, що масові арешти поліціантів супроводжувалися ув'язненням осіб різних національностей (переважно українців і євреїв), запідозрених у співпраці з польськими правоохоронними, репресивними та розвідувальними органами.

Під репресії потрапили і співробітники правоохоронних та репресивних органів, судів і прокуратури, яких за наказом польського уряду було евакуйовано з територій, захоплених німецькими військами, на терени, що

ввійшли в зону інтересу СРСР. Серед таких – співробітники поліцейних відділків Катовицького повіту, комісаріату поліції м. Замость, в'язниці м. Брест, окружного військового суду Брестської фортеці, прокуратури м. Вадовіце та ін. Усіх їх засудили до п'яти-восьми років позбавлення волі у ВТТ. Однак найтрагічніше склалася доля тих поліціантів, які потрапили до Козельського, Старобільського й Осташківського таборів військовополонених та були страчені на початку квітня 1940 р.

Аналіз документів карально-репресивних органів дав підстави стверджувати, що кримінальні провадження на співробітників польської державної поліції були лише формальністю. Таким чином, НКВС виконував завдання з ліквідації контингенту, небезпечного для тоталітарного режиму, і підходив до цього системно.

Третій підрозділ – «Польські військовослужбовці після радянської окупації західноукраїнських земель» – розкриває проблему становища вояків Війська Польського після його розгрому вермахтом та Червоною армією.

Тут констатовано: польські військовослужбовці (ті, які залишилися в радянській зоні окупації Польщі, і ті, які у вересні – листопаді 1939 р. почали повертатися з німецького полону) стали об'єктом переслідування НКВС. Серед в'язничного контингенту, який упродовж 1939–1941 рр. перебував у казематах Рівненського обласного відділу НКВС, кадрові військовослужбовці склали 23,5%.

Значна частина вояків перейшла на нелегальне становище і прагнула через Румунію потрапити в європейські держави, де формувалися легіони Війська Польського.

Особливим різновидом репресій, застосованих винятково до польських вояків на території Західної України, стало їх незаконне утримання в таборах військовополонених і використання в якості безоплатної робочої сили. У підрозділі охарактеризовано умови функціонування 17 пунктів трудового табору №1 НКВС, що розташовувалися на території сучасної Рівненської області.

Для спецконтролю табірних пунктів, штаб яких розміщувався в Рівному, був створений Особливий відділ НКВС. Результатом його діяльності стало відкриття кримінальних справ на польських військовополонених, звинувачених у націоналізмі, проведенні в табірному середовищі контрреволюційної діяльності, вихвалюванні Польської держави, розповсюдженні «провокаційних чуток» про життя трудящих в СРСР та ін. За антирадянську діяльність поляки отримували суворі вироки – 8–10 років ВТТ, часто з обмеженням у правах згідно з пунктами «а», «б» і «в» ст. 29 КК УРСР, до п'яти років.

Кваліфікувавши цю категорію в'язнів як головне знаряддя «буржуазної польської держави», Й. Сталін підтримав пропозицію Л. Берії застосувати вищу міру покарання до польських офіцерів, жандармів та ін., що перебували в Козельському, Старобільському й Осташківському таборах військовополонених, підписавши відповідний наказ.

У четвертому розділі – «Польське підпілля на території Рівненської області» – проаналізовано процес формування, діяльності підпільних осередків поляків на території краю та їх ліквідацію органами НКВС.

У першому підрозділі – «*Передумови появи та налагодження польського підпільного руху*» – наголошується на тому, що місцеві поляки з перших днів існування радянської влади приступили до організації руху опору, єдиною метою якого було відновлення Польщі як незалежної держави.

Уперше думка про створення конспірації на Волині прозвучала на зборах «Союзу легіонерів» і Польської військової організації в Рівному 17 вересня 1939 р. Тоді ж було прийнято рішення допомагати родинам польських офіцерів, яким нова влада наказала негайно звільнити казарми. Волонтерська діяльність, реалізована в наданні продуктів харчування та одягу, відбувалася під керівництвом голови профспілки вчителів Я. Гофмана, який до депортації у віддалені райони СРСР проводив перемовини з поляками Львова про налагодження спільного руху протидії новій владі.

За відсутності централізованого керівництва в Рівному, Дубні, Костополі та Здолбунові самоорганізувалися кілька підпільних організацій, у тому числі й молодіжних, серед яких: «Сокіл», «Смертельна народна дружина», «Союз визволення Батьківщини» (СВБ), «Сірі шеренги» та ін. Їх керівники намагалися консолідувати місцевих поляків, аби єдиним фронтом виступити під час збройного повстання, яке очікувалося на весну 1940 р.

27 вересня 1939 р. у Варшаві М. Токаржевський-Карашевич створив військово-політичну організацію «Служіння перемозі Польщі», що об'єднала польських військовослужбовців, які вціліли від полону й не встигли емігрувати до країн-союзників. 13 листопада цього року на її базі новий Верховний головнокомандувач Збройних сил генерал В. Сікорський заснував «Союз збройної боротьби» (СЗБ) – підпільну військову організацію на території всієї окупованої Польщі.

Паралельно з варшавським керівним центром у Львові на базі ліквідованої «Польської організації боротьби за свободу» одночасно виникло кілька підпільних організацій. Вони намагалися встановити контакти з Волинню і підпорядкувати діяльність наявного там руху опору. Для цього зі Львова до Рівного неодноразово приїздив Ю. Відавський. Зрештою, у середині лютого 1940 р. йому вдалося створити керівний осередок СЗБ-1 у Рівному на чолі з місцевим підприємцем К. Язвінським.

З Варшави для налагодження підпілля було делеговано групу військовиків у складі Т. Маєвського, Р. Каспшицького і Є. Броніковського, яка прибула на Рівненщину 30 січня 1940 р. і заклала керівний осередок СЗБ-2. СЗБ-1 і СЗБ-2 намагалися збільшити свою чисельність за рахунок уже наявних нелегальних формувань. Так, до СЗБ-1 долучилося молодіжне угруповання «Сокіл» та підпільні осередки в Костополі та Яновій Долині. Натомість СЗБ-2 вдалося об'єднатися з «Сірим шеренгами», що діяли у Здолбунові, та молодіжною організацією в Дубні.

Таким чином, відразу після вторгнення Червоної армії на територію Західної України в середовищі польських громадських, професійних та

військових організацій з'явилися ізольовані підпільні осередки, керовані місцевими активістами, метою яких була протидія радянському окупаційному режимові. Однак їхня діяльність на першому етапі функціонування характеризувалася низькою ефективністю, зумовленою відсутністю централізованого управління.

У другому підрозділі – *«Територіальна і функційна структура та напрямки роботи польських підпільних формувань в умовах радянської окупації»* – простежено структуру наявних на Рівненщині підпільних організацій, основні вектори їхньої діяльності та функції організаційних підрозділів.

Зокрема, охарактеризована структура СЗБ-2, яка була розроблена його штабом у Варшаві й затверджена головним комендантом М. Токаржевським-Карашевичем. Встановлено, що організація будувалася за таким принципом: комендатури воєводська, повітова, відділення, що формувалося з окремих дружин. Інструкції вимагали створення дружин, у яких мало перебувати не більше 20-ти осіб. Зв'язок із закордонним центром і осередками СЗБ-2 здійснювався через спецкур'єрів і з допомогою радіопередавачів. Для реалізації поставлених завдань організація ділилася на відділи, створювані під керівництвом воєводських і повітових комендантів: організаційно-обліковий (вербування нових членів та їх облік, здійснення зв'язку з його окремими секціями і підрозділами); політичний (відділ пропаганди); бойовий (формування повстанських загонів, військова підготовка і збір зброї); адміністративно-господарський (накопичення матеріальних ресурсів організації).

У підрозділі розглянута і структура СЗБ-1. З'ясовано, що головному штабу підпорядковувалися штаби (центри), наявні на територіях, окупованих як СРСР, так і Німеччиною. Їх було два: у Львові і Варшаві. До наступної структурної ланки належали округи, які територіально охоплювали колишні воєводства, а їх керівні осередки, як правило, знаходилися у воєводських центрах. Однак осередок Волинського округу перебував не в Луцьку, а в Рівному. Округи, своєю чергою, ділилися на райони, керівні осередки яких мали утворитися в колишніх повітових центрах. Райони склалися з дільниць, яких могло бути кілька в одному районі. Дільниці охоплювали частину міста або кілька сіл із польським населенням. Рівне було розбито на три дільниці, окрему – четверту – сформовано на залізничній станції. Найнижчою ланкою СЗБ-1 були п'ятірки.

Структура філії СВБ, що виникла в с. Янова Долина, вирізнялася наявністю груп, розділених за віком. У її складі одночасно було створено три конспіративні секції: молодіжна, з осіб зрілого віку і спеціальна.

У підрозділі наголошено на тому, що основною метою підпілля було відновлення Польської держави в її довоєнних кордонах. Його учасники вважали радянську владу в Західній Україні і Західній Білорусі тимчасовим явищем – окупацією польських земель. Така ж оцінка давалася й захопленню іншої частини держави німецькими військами.

Головним завданням львівського окружного центру СЗБ-1 було: встановити наявність розрізаних повстанських формувань на «східних кресах» і підпорядкувати їх одному керівному осередку, налагодивши зв'язок із їх очільниками; активізувати створення нових повстанських груп шляхом вербування якомога більшої кількості молодшого і середнього командного складу розгромленого Війська Польського та учнів навчальних закладів; забезпечити підпілля зброєю і боєприпасами.

Дослідження засвідчило, що спектр поставлених завдань перед СЗБ-2 значно розширився з прибуттям на Рівненщину Т. Маєвського. Останній почав налагоджувати його діяльність за такими напрямками: залучення нових членів і їх підготовка до здійснення збройного повстання; організація мережі радіостанцій для приймання/передачі інформації як для внутрішнього, так і закордонного зв'язку; створення мережі кур'єрів для зв'язку з Варшавою, воєводськими і повітовими філіями СЗБ, а також низки переправних пунктів; збір інформації розвідувального характеру про дислокацію, чисельність, склад, озброєння частин РСЧА; облаштування конспіративних квартир для прийому кур'єрів і переховування осіб, які перейшли на нелегальне становище та ін.

Серед основних напрямів діяльності СЗБ на першому етапі його керівник М. Зарембський визначав: створення багаточисельної, добре законспірованої організації; шляхом пропаганди серед поляків і представників інших національних груп, незадоволених більшовицьким режимом, стимулювання почуття ненависті до СРСР і прагнення до відновлення Польщі; ведення спостереження за радянськими функціонерами, особливо тими, хто володів зброєю, і на випадок збройного повстання ліквідація таких у числі перших.

У третьому підрозділі – *«Ліквідація польського підпілля»* – розкрито напрями діяльності НКВС, спрямовані на ліквідацію та часткове підпорядкування інтересам репресивних органів польських підпільних організацій, що діяли на території Рівненської області.

Наведені в підрозділі матеріали підтвердили, що першочергові заходи опергруп НКВС були спрямовані на попередження створення польського антирадянського руху опору на захоплених західноукраїнських землях. Вони полягали в арештах представників державних адміністрацій, воєвод та їх заступників, керівників так зв. контрреволюційних партій.

Підпілля запланувало підняття антирадянського повстання на весну 1940 р. На цей час наркомат внутрішніх справ був обізнаний з основними напрямками діяльності польського підпілля, а саме: централізацією роботи окремих формувань останнього; розповсюдженням листівок і «комунікатив» патріотичного змісту; нагромадженням зброї, обмундирування та ін. У ситуації, що склалася, основний акцент робився на використанні кваліфікованої агентури серед рядових членів і керівного активу підпільних структур, яка в майбутньому мала застосовуватися для попередження небажаних акцій на окупованій території і встановлення каналів зв'язку з центром польського підпілля за кордоном.

Для посилення боротьби з польськими та українськими націоналістичними організаціями 22 березня 1940 р. до Рівненського обласного

управління НКВС прибула оперативно-слідча група НКВС СРСР у складі 5 осіб. Наслідком її роботи стала реалізація низки агентурних справ та справ-формулярів на членів польського підпілля. Серед них – «Перспектива», «Повстанці», «Опіум», «Парафія», «Стрільці з Долини», «Лабіринт». Від 17 вересня 1939 р. і до 22 червня 1941 р. по УНКВС західних областей України до вищої міри покарання було засуджено 196 учасників польських націоналістичних організацій.

Відповідно до статистичних даних НКВС УРСР, за період з жовтня 1939 р. по грудень 1940 р. у західних областях республіки було ліквідовано 63 великих і 256 дрібних (від двох осіб і більше) польських «націоналістичних» формувань, арештовано 4 435 осіб.

ВИСНОВКИ

У **висновках** сформульовано загальні підсумки дослідження та викладено основні положення дисертації, винесені на захист.

У процесі дослідження встановлено, що від початку вторгнення РСЧА на територію Польщі її першочерговим завданням був миттєвий і нищівний розгром Війська Польського, а також ізоляція та фізичне знищення значної частини його кадрового потенціалу. Вторгнення СРСР спричинило цілковиту дезорієнтацію польського військово-політичного керівництва та його нездатність протистояти діям країни-агресора. Як результат, 190,5 тис. військовослужбовців потрапило до радянського полону, частину з яких згодом доправлено до трудового табору військовополонених будівництва № 1 НКВС, 17 пунктів якого було облаштовано на території сучасної Рівненської області.

Хвиля масових арештів уже у вересні 1939 р. охопила польських військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів, державних установ, лідерів політичних партій та громадських організацій. Статистичний аналіз архівно-слідчих справ засвідчив, що серед в'язничного контингенту, який упродовж 1939–1941 рр. перебував у казематах Рівненського ОВ НКВС, 23,5% склали кадрові військовослужбовці, працівники поліції і в'язниці Польщі, 8,14% – військовослужбовці резерву, призвані до лав ВП у серпні 1939 р. За рішенням Особливої наради при НКВС більшість із них була засуджена до 8 і 5 років ВТТ. Однак найтрагічнішою виявилася доля 15 тис. військовослужбовців, які після полону потрапили до Козельського, Осташківського та Старобільського таборів НКВС, до контингенту яких було застосовано вищу міру покарання.

Зміна державного устрою за радянським взірцем передбачала ліквідацію всіх польських державних установ, органів самоврядування, політичних, громадських та релігійних організацій. Унаслідок цього з'явилася величезна кількість безробітних і одночасно «небезпечних» для нової влади громадян, які потребували цілковитого контролю репресивних структур. Цю проблему було вирішено шляхом залякування, арештів, вислань та ін. Паралельно зі встановленням радянської однопартійної системи відбувались і реформи у всіх галузях народного господарства, основою якого став матеріальний ресурс,

націоналізований місцевими органами влади. Широкомасштабна антипольська пропаганда, переслідування осіб польської національності, кадрові чистки в освітній галузі, на залізничному транспорті, у правоохоронних структурах, інших установах та організаціях не давали полякам упевненості в завтрашньому дні, що сприяло погіршенню їх психоемоційного стану, результатом чого були численні суїциди і психічні розлади.

До категорій польського суспільства, які найбільшою мірою зазнали переслідувань радянських карально-репресивних органів, у першу чергу належали військові осадники. Саме їх нова влада трактувала як найбільшу загрозу «соціалістичному будівництву» і силу, здатну розпочати боротьбу за відродження Польщі. До військових осадників та лісників було застосовано наймасовіший вид репресій – депортацію у віддалені регіони СРСР. Враховуючи той факт, що акція відбувалася в лютому 1940 р. і стосувалася не тільки осадників, а й членів їх родин, можемо припустити, що її організатори передбачали не лише ізоляцію небезпечної, на їх думку, категорії громадян, а й фізичне знищення.

У тогочасних умовах поляки не втрачали сподівань на відродження своєї держави. Покладаючи великі надії на Велику Британію та Францію, місцева еліта взялася за створення масштабного антирадянського конспіративного руху з метою підпорядкування його еміграційному уряду. Місто Рівне стало одним із центрів керівництва польським підпіллям, оскільки саме тут перебували полковник Т. Маєвський – керівник СЗБ-2 на Волині, та К. Язвінський – очільник Рівненського округу СЗБ-1. Їм частково вдалося створити територіальну і функціональну структуру організацій. Найчисельнішими в окреслений період функціонування підпілля були молодіжні осередки, які намагалися діяти навіть після ліквідації СЗБ-1 та СЗБ-2 на Рівненщині.

Проте суперечності, що виникли між лідерами підпілля, негативно вплинули на процес об'єднання розрізнених осередків, найбільшими з яких були СЗБ-1 і СЗБ-2. У результаті внутрішніх конфліктів, різновекторності напрямків роботи і діяльності широкої мережі радянської агентури місцеві польські підпільні організації стали об'єктом «розробки» НКВС. Наслідком численних агентурних справ були масові арешти, а згодом і розстріли підпільників, що припали на квітень–травень 1940 р. Усе ж кінцевою метою силових структур була не цілковита ліквідація руху опору, а його підпорядкування НКВС шляхом імплантації своїх агентів до складу львівського і варшавського керівних осередків. Це давало змогу розвідувальним структурам СРСР контролювати дії не лише польського підпілля, а й еміграційного уряду В. Сікорського. Незважаючи на нищівну поразку польського руху опору в 1939–1940 рр., його активні учасники, яких оминули жорна репресивної машини (З. Румель, К. Банах та ін.), вже у вересні 1941 р. повернулися на Волинь із метою інформаційної діяльності серед поляків і закладання осередків Хлопських батальйонів Армії Крайової.

Проведені статистичні розрахунки дають підстави стверджувати, що за професійною ознакою в'язничний контингент розподілився таким чином: найбільшу частину (31,14%) склали кадрові військовослужбовці, працівники

поліції, в'язниць та військові резервісти; 9% – працівники залізниці; 7,14% – освітяни; 5,71% – військові осадники; 5,29% – власники одноосібних селянських господарств; 5% – власники маєтків; 3,71% – державні службовці, 3,14% – працівники державної лісової охорони, 2,29% – працівники медичної галузі, 2% – учні та студенти; 15,42% – усі інші. Основну категорію арештованих осіб становили чоловіки від 30 до 50 років, їх частка склала 71,85% (наймолодшому в'язневі було 16 років, найстаршому – 71 рік). У радянських казематах перебувало 96,2% поляків-чоловіків і 3,7% жінок. Найбільше арештованих (48,14%) мали середню освіту, 39,29% – початкову, 10,29% – вищу і 2,28% були неписьменними. Таким чином, маємо підстави стверджувати, що під маховик репресивної машини потрапила найпродуктивніша категорія громадян Польщі, що значною мірою підірвало генофонд польської нації.

Пік арештів громадян польської національності на Рівненщині припав на вересень 1939 р. (до в'язниць потрапило 36% поляків від усіх арештованих упродовж чотирьох місяців 1939 р.) і квітень 1940 р. (в'язниці поповнило 42,7% від усіх арештованих поляків упродовж 1940 р.). Найчастіше представникам польської національної меншини інкримінувалися злочини, передбачені ст. 54-13 КК УРСР (активна діяльність проти революційного руху), їх частка становила 64,43% від загальної кількості; 10% обвинувачувалося за комбінацією ст. 54-2, 54-11 КК УРСР (збройне повстання та участь у контрреволюційних організаціях); 4% – за ст. 54-10 ч. 1 (антирадянська пропаганда і агітація); 3% – за ст. 80 (незаконний перетин кордону) і 18,57% арештовано за іншими ст. КК УРСР. Щодо термінів ув'язнення, то 46% поляків, арештованих карально-репресивними органами, Особливою нарадою при НКВС СРСР було засуджено до 8 років ВТТ, 16,57% отримали 5 років виправних робіт, 27,43% справ було закрито на етапі слідства (у цей відсоток входять звільнені з-під варти осадники, згодом депортовані з території, що увійшла до складу Рівненської області) і 4,43% арештованих амністовано до винесення вироку.

Проти поляків, які на момент радянської агресії мешкали на території сучасної Рівненської області, було застосовано весь спектр репресивних заходів. Шляхом масових арештів та депортацій органи НКВС намагалися «зачистити» окреслений регіон від етнічної групи, яка несла потенційну небезпеку більшовицькому режиму. Проте відсоток припинених архівно-слідчих справ, розгляд яких тривав до кінця 1940 р., свідчить про певні зміни у ставленні кремлівських очільників до польської національної меншини. Очевидно, незначне потепління було реакцією на ситуацію в театрі воєнних дій – розгром Франції гітлерівськими військами. Амністія репресованих поляків, здійснена 1941 р., лише підтвердила наміри СРСР отримати союзника в боротьбі з нацистською Німеччиною.

Перспективні напрями подальших досліджень – аналіз функціонування табору №1 НКВС на території Західної України впродовж 1939–1941 рр.; архівно-слідчі справи як джерело дослідження соціально-економічного та політичного становища на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях:

1. Самсонюк Т. Трудові табори польських військовополонених на Ровенщині (1939–1941 рр.) / Т. Самсонюк // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2008. – №11. – С. 104–109.
2. Самсонюк Т. Жінки як об'єкт репресій НКВС на Волині (1939–1941 рр.) / Т. Самсонюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки РДГУ. – Рівне, 2009. – Вип. 15. – С. 142–146.
3. Самсонюк Т. ОУН у Західній Волині осені 1939 – літа 1941 років : вектори державотворчої діяльності та покарання за неї / Т. Самсонюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки РДГУ. – Рівне, 2009. – Вип. 16. – С. 183–186.
4. Самсонюк Т. Репресії проти сіоністів на Волині / Т. Самсонюк // Сторінки історії : зб. наук. пр. – К. : ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2009. – Вип. 29. – С. 219–230.
5. Самсонюк Т. Боротьба радянських спецслужб з ОУН на території Волинської та Рівненської областей (1940 р.) / Т. Самсонюк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. – Вип. 16. – С. 72–79.
6. Самсонюк Т. Польська військова розвідка напередодні та під час першого етапу Другої світової війни / Т. Самсонюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки РДГУ. – Рівне, 2012. – Вип. 23. – С. 391–402.
7. Самсонюк Т. Діяльність радянських органів держбезпеки щодо ліквідації польського підпілля на Рівненщині (1939–1941 рр.) / Т. Самсонюк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. – Вип. 20. – С. 111–115.
8. Самсонюк Т. Діяльність польських підпільних організацій у м. Дубно (1939–1941 рр.) / Т. Самсонюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2014. – Вип. XXXIX. – С. 144–149.
9. Самсонюк Т. Особливості ведення слідства у справах поляків, арештованих на території Ровенщини у 1939–1941 рр. / Т. Самсонюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія «Історія». – Тернопіль, 2014. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 86–91.

Стаття в закордонному виданні:

10. Самсонюк Т. Военная интервенция РККА СССР территории Ровенщины и ее исход для представителей польского национального

меньшинства (1939–1941 гг.) / Т. Самсонюк // Научные труды «ЭДИЛЕТ». Журнал Каспийского общественного университета. – Алматы : «L Pride», 2014. – С. 127–136.

Публікації, які додатково відображають результати дисертації:

11. Самсонюк Т. Діяльність карально-репресивних органів СРСР у Західній Україні в 1939–1941 рр. : аспект суб'єктивізму джерельної бази / Т. Самсонюк // Архівний збірник до 90-річчя Державного архіву Полтавської області : [матеріали наук. конф.] «Документальна спадщина Полтавщини : минуле, сучасне, перспективи (Полтава, 12 серпня 2008 р.). – Полтава : Вид-во «АСМІ», 2008. – С. 150–155.

12. Самсонюк Т. Репресивна діяльність НКВС у Західній Україні : гендерний аспект / Т. Самсонюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : [матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. молодих науковців, аспірантів, здобувачів, магістрів]. – Рівне : РДГУ, 2008. – С. 55–58.

13. Самсонюк Т. Діяльність карально-репресивних органів у Західній Україні 1939–1941 рр. : радянська та пострадянська історіографія / Т. Самсонюк // Історія очима молодих дослідників : [матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів, здобувачів, магістрів]. – Рівне : РДГУ, 2008. – Вип. III. – С. 53–63.

14. Самсонюк Т. Радянська Західної України: єврейська візія діяльності НКВС / Т. Самсонюк // Друга світова війна і доля народів України : [матеріали 3-ї Всеукр. наук. конф. (Київ, 27–28 жовтня 2008 р.)]. – К. : «Зовнішторгвидав України», 2008. – С. 60–61.

15. Самсонюк Т. Зміна національного складу Волині на першому етапі Другої світової війни : фактор РСЧА та НКВС / Т. Самсонюк // Україна у Другій світовій війні : джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги) : [матеріали Міжнар. наук. конф.] / відп. ред. Л. Легасова. – К., 2011. – С. 759–766.

16. Самсонюк Т. Военная разведка Польши на советско-польской границе накануне Второй мировой войны / Т. Самсонюк // Победа одна на всех : [материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Витебск, 24 апреля 2014 г.)]. – Витебск : ВГУ им. П. М. Машерова, 2014. – С. 33–35.

17. Самсонюк Т. Польські військовослужбовці Дубенщини після радянської окупації західноукраїнських земель (1939–1941 рр.) / Т. Самсонюк // Щит і меч землі дубенської : воєнна історія краю : [матеріали наук. історико-краєзнавчої конф., присвяченої 500-річчю Оршанської битви, 100-річчю від початку I-ї світової війни та 70-й річниці визволення України від німецько-фашистських загарбників]. – Дубно, 2014. – С. 188–193.

18. Самсонюк Т. Військове осадництво Рівненщини в об'єктиві радянських карально-репресивних органів (1939–1941 рр.) / Т. Самсонюк // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Розвиток краєзнавства і краєзнавчої освіти на Волині : [матеріали 52 Всеукр. наук. історико-краєзнавчої конф., присвяченої 25-річчю з часу створення Волинської обласної організації Національної спілки

краєзнавців України (Луцьк, 20 листопада 2014 р.)]. – Луцьк, 2014. – Вип. 52. – С. 334–338.

19. Самсонюк Т. Польські державні силові та правоохоронні органи в тенетах радянської репресивної системи (1939–1941 рр.) / Т. Самсонюк // І Волинські обласні краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового : [матеріали І Волинських обласних краєзнавчих читань, присвячених 90-річчю від дня народження Григорія Гуртового (сmt Торчин, 26 грудня 2014 р.)]. – Луцьк, 2014. – Вип. 1. – С. 252–256.

АНОТАЦІЯ

Самсонюк Т. М. Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму (1939–1941 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний університет «Острозька академія». – Острог, 2015.

У дисертації комплексно розглянуто умови існування поляків Рівненщини в період становлення радянського тоталітарного режиму після агресії, розпочатої 17 вересня 1939 р. Простежено перебіг інтервенції Червоної армії на територію Рівненщини, що супроводжувалася розгромом прикордонних військ Польщі та масовим захопленням у полон польських військовослужбовців. Акцентовано увагу на методах радянізації територій, приєднаних до СРСР, що включали ліквідацію приватної власності на землю, націоналізацію промисловості, банківської системи та інші реформи, що мали негативний вплив на життя місцевих поляків. Особливу увагу зосереджено на репресивних заходах НКВС (переслідування, арешти, депортації, розстріли), спрямованих на зменшення кількості представників окремих соціальних і професійних груп польського суспільства, таких як військові осадники, співробітники поліції, військовослужбовці. Проаналізовано створення польських антирадянських підпільних осередків на території Рівненщини та їх ліквідацію органами НКВС навесні 1940 р.

Ключові слова: поляки, Рівненщина, РСЧА, НКВС, радянізація, репресії, депортації, арешти, військовополонені, польське підпілля.

АННОТАЦИЯ

Самсонюк Т. Н. Поляки Ривненщины в условиях становления советского тоталитарного режима (1939–1941 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный университет «Острожская академия». – Острог, 2015.

В диссертации комплексно рассмотрены условия существования поляков Ривненщины в период становления советского тоталитарного режима после агрессии, начатой 17 сентября 1939 г. Раскрывается ход военной интервенции Красной армии на территорию Ривненщины, которая сопровождалась разгромом пограничных войск Польши и массовым захватом в плен польских

военнослужащих. Акцентировано внимание на методах советизации территорий, присоединенных к СССР, которые предусматривали ликвидацию частной собственности на землю, национализацию промышленности, банковской системы и другие реформы, оказавшие негативное влияние на жизнь местных поляков. Особое внимание сосредоточено на репрессивных мероприятиях НКВД (преследования, аресты, депортации, расстрелы), направленных на уменьшение количества отдельных социальных и профессиональных групп польского общества, таких как военные осадники, сотрудники полиции, военнослужащие. Проанализировано создание польских антисоветских подпольных ячеек на территории Ривненщины и их ликвидацию органами НКВД весной 1940 г.

Ключевые слова: поляки, Ривненщина, РККА, НКВД, советизация, репрессии, депортации, военнопленные, польское подполье.

SUMMARY

Samsoniuk T. M. Poles of Rivne in the conditions of formation of the Soviet totalitarian regime (1939–1941). – Manuscript.

The dissertation for the scientific degree of candidate of Historical Sciences, Specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – National University of «Ostroh Academy». – Ostroh, 2015.

Basing on a significant number of archival sources, a wide range of historical works, memoirs and memoirs of eyewitnesses the thesis comprehensively analyzes the life conditions of Poles in Rivne region during the formation of the Soviet totalitarian regime after the military offensive, launched on 17 September 1939. The author investigated the course of military intervention by the Red Army in the territory of Rivne region, followed by the defeat of the border troops of Poland, anti-Polish propaganda, which was aimed at provocation of local people to the massacre of the Poles who were the inhabitants of the occupied territories. It was illustrated by the purposeful actions of the Red Army on the elimination of the Polish army implemented in unlawful command executions, mass capturing of the troops in Soviet captivity, the assignment of material base belonging to the army of Poland and the seizure of the property of the military.

The attention was paid to methods of Sovietization of the territories annexed by the USSR. The formation of the Soviet authorities included the termination of the public, cultural organizations, political parties of Poland, the elimination of local authorities and self-government, law enforcement agencies, private ownership of land, nationalization of industry, banking system and other reforms, which had a negative impact on local Poles. We have studied the election campaign for elections to the people's Assembly of Western Ukraine in which the representatives of the Polish national minority participated under duress and exposed to moral and physical violence. The study examined the preparation and implementation of mass deportation and expulsion of Poles from the territory of Rivne region, which took place in February–June, 1940.

Special attention is focused on repressive measures of the NKVD (the persecution, arrests, deportations, executions) aimed at reducing the number of

representatives of various social and professional groups of the Polish society, such as military osadnicy, employees of the Polish police, the military.

The thesis traced the creation of the Polish anti-Soviet underground cells on the territory of Rivne region, the largest of which were SSC-1 and SSC-2. The separate subsection illustrates territorial and functional structure of the existing anti-Soviet forces, the direction and goal, which consisted in the restoration of Poland as an independent state. With the help of the archive documents of the Security Service of Ukraine the thesis investigated the elimination of the Polish underground by the NKVD in spring of 1940.

The analysis of archival investigation cases against the arrested Poles from 1939 to 1941 on the territory of Rivne region was made with the help of the statistical methods. It was found that among the prison population the most percentage – 31,14% were soldiers, policemen, prison officers and military reservists. The main category of the arrested persons were men from 30 to 50, their share was 71,85% (the youngest prisoner was 16 years old, the oldest 71 years old). In Soviet dungeons there were 96,2% for Polish men and 3,7% for women. The highest percentage of those arrested (48,14%) had a secondary education, 39,29% elementary, 10,29% higher and 2,28% were illiterate. This gave a reason to believe that under the flywheel of the repressive machine got the category of Polish citizens, which greatly undermined the gene pool of the Polish nation. It was also found that arrests of citizens of Polish nationality in the region peaked in September 1939 (in the prison got 36% of Poles from all arrested within four months of 1939) and April 1940 (prisons has expanded to 42,7% of all poles arrested during 1940). Most often the representatives of the Polish national minority were accused of crimes envisaged by Article 54-13 of the USSR criminal code (active operations against the revolutionary movement), the proportion is 64,43% of the total number.

Key words: Poles, Rivne, Red Army, NKVD, Sovietization, repressions, deportations, arrests, war prisoners, Polish underground.